

FILIP KATANIĆ

UDK: 355.09(497.526)“1914”

Stručni članak / Professional Paper

Rukopis prihvaćen za tisak: 16. 1. 2019.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/94kl4cx5lm>

„Za Boga i cara“: Bjelovarčani i stanovnici Bjelovarsko-križevačke županije u Varaždinskoj 16. pješačkoj pukovniji na Balkanskom bojištu 1914. godine

Sažetak

Rad na osnovi izvornog arhivskog gradiva, objavljenih arhivskih izvora, literature i periodike prikazuje ratni put pripadnika Varaždinske 16. pješačke pukovnije Carske i kraljevske austro-ugarske vojske koja se popunjavala s područja grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije na Balkanskom bojištu 1914. godine. Ova je pukovnija sudjelovala u glavnim borbenim djelovanjima u sastavu 5. austro-ugarske vojske koja je imala glavnu ofenzivnu zadaću u austro-ugarskoj ofenzivi na Kraljevinu Srbiju u ljeto i jesen 1914. godine. Cilj ovoga rada je znanstvena obrada ove teme, jer su dosad ovi događaji uglavnom bili poznati iz memoarske literature, publicistike i pisanja onodobnog tiska. Stoga se u ovome radu nastoji utvrditi točan broj poginulih, ranjenih, nestalih i zarobljenih Bjelovarčana i stanovnika županije u 16. pješačkoj pukovniji i u prilogu donosi popis ranjenih i poginulih.

Ključne riječi: Austro-ugarska vojska, Balkansko bojište, Bjelovar, Bjelovarsko-križevačka županija, 16. pješačka pukovnija.

1. Uvod

Vojna operacija austro-ugarske vojske u ljeto i jesen 1914. godine protiv Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore, definirana kao „kaznena ekspedicija“ radi osvete Sarajevskog atentata, imala je prvenstveni cilj brze i odlučujuće pobjede nad neprijateljem, kako bi se sve raspoložive austro-ugarske postrojbe, nakon ostvarene pobjede, oslobodile za glavnu bitku protiv carske Rusije u Galiciji, današnjoj južnoj Poljskoj i zapadnoj Ukrajini. Ove su postrojbe bile potrebne na Istočnom bojištu¹ protiv bročano jačeg i materijalno bolje opremljenog, te u krajnoj liniji opasnijeg protivnika, carske Rusije.

Ukupno su austro-ugarske oružane snage *Ballkanstreitkräfte* – *Balkanske oružane snage* na početku borbenih djelovanja u kolovozu 1914. godine imale 282 000 pušaka, 10 000 konjanika i 744 topa. Do kraja 1914. godine austro-ugarska vojska je poslala oko 450 000 vojnika protiv kraljevina Srbije i Crne Gore. S druge strane, srpske se snage porocjenjuju na 264 000 pušaka, 11 000 konjanika i 828 topova. Međutim, kako ističe Schindler, ovim brojkama nisu pridodane neregularne, paravojne snage – *komiti*. *Komiti* su najvećim dijelom bili naoružani seljaci i civili koji su nosili oružje, prema današnjem kriteriju svojevrstne paravojne snage. Oni su bili brojni i u ratnim operacijama 1914. godine svojim su gerilskim načinom ratovanja nanosili velike gubitke austro-ugarskim postrojbama. Djelovali su uglavnom u pozadini, remetili linije opskrbe i iz zasjede na glavnim i sporednim putevima pucali na neprijatelja. Osim navedenoga, srpske snage su imale neposredno ratno iskustvo iz tek završenih balkanskih ratova 1912. i 1913. godine te bile i bolje opremljene od napadača modernijim vrstama naoružanja.² Procjenjuje se da su srpske snage imale oko 380 000 vojnika, što znači da austro-ugarske snage nisu imale gotovo nikakvu brojčanu prednost pred neprijateljem. Tominac još ističe i kako su Srbi 1914. godine imali i 150 000 vojnika postavljenih prema Bugarskoj, a da je seveukupno Srbija mogli okupiti i do 542 000 vojnika.³

Ballkanstreitkräfte (*Balkanske oružane snage*) bile su organizirane u tri armije na terenu (*feldarmee*): 2. vojska koja se pozicionirala na području Srijema, Bačke i Banata sjeverno od Dunava i Save, 5. vojska koja se pozicionirala u sjeveroistočnoj Bosni na donjem toku rijeke Drine, od spoja Drine sa Savom na sjeveru pa do Zvornika na jugu

¹ Istočno bojište je bilo bojište na kojem su se 1914. godine sukobile postrojbe austro-ugarske i njemačke vojske s jedne, te jedinice vojske carske Rusije s druge strane. Na Balkanskom bojištu su se sukobile austro-ugarske s jedne i srpske i crnogorske vojske s druge strane.

² John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle*, Potomac Books, Nebraska, 2015., str. 122.

³ Nikola TOMINAC, „Hrvatske postrojbe u pohodu na Srbiju s naglaskom na djelovanje carske i kraljevske 79. pješачke pukovnije *Grof Josip Jelačić*“, 1914. *Prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, ur. Vijoleta Herman Kaurić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2018., str. 146.

te naposljetku 6. vojska koja je pokrivala središnju i jugoistočnu granicu Bosne i Hercegovine prema Srbiji i Crnoj Gori, čije su se snage okupile istočno od Sarajeva i Mostara. 5. vojska se sastojala od VIII. vojnog zбора (popunidbeno područje Prag) i XIII. vojnog zбора (popunidbeno područje Hrvatska-Slavonija, zapovjedno mjesto Zagreb).⁴

Varaždinska 16. pješačka pukovnija nalazila se u sastavu 72. pješačke brigade, koju su uz 16. pješačku pukovnicu, činile i 3 bojne zagrebačke 53. pješačke pukovnije i 4. bojna karlovačke 96. pješačke pukovnije. Ove su postrojbe bile u sklopu 36. pješačke divizije u sastavu XIII. vojnog zбора (korpusa) 5. armije. Ukupno su snage XIII. vojnog zбора iznosile 33 pješačke bojne, 6 konjaničkih eskadrona (otprilike 1 080 konjanika), 20 topničkih bitnica sa 114 topova i 3 tehničke postrojbe.⁵ To bi otprilike značilo da se u sastavu XIII. korpusa nalazilo oko 40 000 vojnika i časnika. Upravo je ovoj 5. armiji dodijeljen glavni ofenzivni zadatak u ljetnoj ofenzivi na Srbiju 1914. godine, te je ova vojska imala najveće gubitke u ljudstvu i ratnoj tehnici od svih austro-ugarskih vojska koje su se borile na Balkanskom bojištu 1914.

2. Osnovni podatci o 16. pješačkoj pukovnici

Varaždinska 16. pješačka pukovnija imala je dugu vojničku tradiciju. U izvorima se navodi da je 1538. godine utemeljena prva varaždinska krajiška postrojba u kojoj su novačeni vojnici i s bjelovarsko-bilogorskog područja.⁶ Pukovnija je osnovana 1703. godine i izvorno nosi naziv Ugarska pukovnija br. 16, a nakon ukinuća Vojne krajine je sjedinjena s Varaždinskom 5. i Đurđevačkom 6. pješačkom pukovnicom. Od 1. siječnja 1872. djeluje kao 16. ugarska /hrvatska/ pješačka pukovnija (16. Ungarisches/Croat.l Warasdiner Infanterie-Regiment) sa zapovjedništvom u Bjelovaru. Tijekom vremena se naziv „ugarska“ ispušta.⁷ Na početku Prvog svjetskog rata 1914. godine ona nosi službeni naziv *Warasdiener Infanterieregiment Freiherr von Giesl Nr. 16* (Varaždinska pješačka pukovnija barun von Giesl br. 16), a zapovjedno mjesto joj je bilo u Bjelovaru. Stožer pukovnije se nalazio u Beču u Schwarzenberg vojarni na adresi Marokkanergasse 3, u III. bečkom okrugu (*Bezirk*), malo izvan bečkog Ringa prema jugoistoku, dakle danas u samom centru grada.⁸

⁴ *Austria-Hungary's Last War*, Sv. 1., ur. Edmund Glaise von Horstenau, Publisher for Military Science, Beč, 1930., str. 123.

⁵ *Austria-Hungary's Last War*, Sv. 1., ur. Edmund Glaise von Horstenau, Publisher for Military Science, Beč, 1930., str. 89.

⁶ HR-HDA-1190 16. pješačka pukovnija Bjelovar, kutija 1. Povijest pukovnije u rukopisu od 1538. do 1701.

⁷ Milan POJIĆ, Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.–1914., *Arhivski vjesnik*, god. 43, Zagreb, 2000., str. 151.

⁸ *Schematismus für Das K.u.K. Heer und für die Kriegsmarine für 1914.*, Beč, 1914., str. 410.

Slika 1. Časnici 16. pješačke pukovnije s gostima u Schwarzenberg vojarni 1913. godine

Cjelokupna se pukovnija popunjavala isključivo s bjelovarskog područja, odnosno bjelovarskog vojnog okruga ili *Bezirka*, tako da je naziv „Varaždinska“ ostao iz tradicionalnih razloga, a stanovnici Bjelovara i županije su je smatrali „svojom pukovnijom“. Bjelovarski vojni okrug *Bezirk* potpuno je korespondirao s područjem Bjelovarsko-križevačke županije koja je 1914. godine imala površinu od 5 168 km². Sjedište županije je bio grad Bjelovar, a obuhvaćala je gradove Križevce, Koprivnicu i Ivanić, Bjelovarsku podžupaniju, podžupanije Križ, Križevce, Koprivnicu te porezne općine Peteranec, Drnje, Sigetec, Hlebine, Gola i Gotalovo, kao i administrativne općine Sokolovac, Novigrad i Virje.⁹ Prema raspoloživim podatcima, Bjelovarsko-križevačka županija je 1910. godine imala 332 592 stanovnika. Grad Bjelovar je pak 1910. godine imao 7 231 stanovnika, Koprivnica 8 018, a Križevci 4 897 stanovnika.¹⁰

Varaždinska 16. pukovnija se 1914. godine, kao i svaka austro-ugarska „linijska pukovnija“ prvoga poziva carske i kraljevske vojske, sastojala od 4 bojne (bataljuna) po 1 000 vojnika sa zamjenskom bojnom – *Ersatzbatallion* iste snage. Prve tri bojne

⁹ Ivo GODLSTEIN et al., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., str. 102.

¹⁰ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Zagreb, 1991., str. 108.

su bile smještene u Beču, dok je četvrta bila smještena u Bjelovaru u vojarni Filipović. Pukovnija od 1913. godine nosi naziv generala konjaništva, baruna Artura Giesla von Gieslingena, brata baruna Vladimira Giesla von Gieslingena koji je kao veleposlanik Austro-Ugarske u Kraljevini Srbiji uručio Ultimatum 23. srpnja na koji, kako je poznato, Srbi nisu pozitivno odgovorili 25. srpnja, čime je rat između ove dvije države postao gotovo neizbježan, a time i put u Prvi svjetski rat otvoren.

Pukovnijom je 1914. godine zapovijedao pukovnik Raimund Budiner, 103 časnika i dočasnika su bili u prvom postavu (prvoj momčadi) i 140 časnika i dočasnika u pričuvu. Zanimljivost je da su među časnicima pukovnije navedeni članovi plemenate obitelji Jellačić Bužimski, i to natporučnik Oskar Jellačić von Bužim, te poručnici Julius i Johann.¹¹ Iz ratnog dnevnika pukovnije, koji se u ovome radu koristio kao objavljeni arhivski izvor, saznajemo da su ovi Jellačići sudjelovali u kampanji protiv Srbije na Balkanskom bojištu 1914. godine i to kao aktivni časnici na terenu, među svojim vojnicima, a ne kao stožerni časnici ili planeri daleko od bojišnice. Također, kao natporučnik u ovoj pukovniji je služio i Rudolf Fingerhut, rođen u Sisku 1880. godine, a umro u Zagrebu 1969., čiji se osobni fond čuva u Državnom arhivu u Bjelovaru koji sadrži mnoge vrijedne izvore za prikaz ratnog puta 16. pješačke pukovnije, a čije su slike i materijali također korišteni u ovome radu.

Slike 2. i 3. Rudolf Fingerhut, portreti poručnika
Izvor: HR-DABJ-430

¹¹ Schematismus für Das K.u.K. Heer und für die Kriegsmarine für 1914., Beč, 1914., str. 410-411.

Pješačke pukovnije zajedničke carske i kraljevske vojske međusobno su se razlikovale prema specifičnim kolorističkim oznakama na vojnim odorama. Svaka pješačka pukovnija je imala svoju posebnu boju na ovratniku u kombinaciji sa zlatnim ili srebrnim gumbima. Bassett navodi: „Nekih 28 različitih nijansi crvene, plave i sive s egzotičnim imenima kao što su *ponceaurot*, *karmensiro*t i *aschgrau* (doslovno: „treperavo plavkasto-crvena“, „karmin crvena“ i „pepelnoplava“) se koristilo uz slavne regionalne razlike pojedinih pukovnija kao što su sumporna žuta, carska žuta (Graz), roza (Trst), crna (Linz), čokoladna (Koruška), kanari-narančasta (Salzburg), itd.“¹² Upravo spomenuta egzotična sumporna žuta boja, bila je boja 16. pješačke pukovnije koju su njeni pripadnici nosili na ovratnicima svojih odora, a odore su imale zlatne gumbe.¹³ Na području Hrvatske i Slavonije bilo je ukupno 6 pješačkih pukovnija carske i kraljevske vojske. Na početku rata 1914. godine ukupno su bile 102 pješačke pukovnije austro-ugarske carske i kraljevske zajedničke vojske, a do kraja rata 1918. godine bilo ih je 137.

Slika 4. „Infanterist 16. pješačke pukovnije iz 1878. godine“.
Izvor: HR-DABJ-430 Fingerhut Rudolf.

¹² Richard BASSETT, *For God and Kaiser, The Imperial Austrian Army*, New Haven, London, 2016., str. 369.

¹³ Peter JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I*, sv. 1 1914.–1916, Oxford, 2003., str. 22.

3. Ratni planovi zaraćenih strana i početni raspored snaga na Balkanskom bojištu 1914.

Balkansku operaciju 1914. godine su visoko rangirani habsburški časnici opisali kao *Einen kleinen Herbstspazierengang – kratka jesenska šetnja*. Oni su vjerovali u laku i brdu pobjedu nad Srbima pa je pukovnik Purtscher, načelnik grupe Balkanskih operacija u glavnom stožeru austro-ugarske vojske izjavio: „Mi ćemo otjerati Srbe mokrom krpom“. ¹⁴ Vrhovni zapovjednik Balkanskih oružanih snaga i glavni tvorac ofenzivne operaciju na Srbiju 1914. godine, general topništva Oskar Potiorek, ujedno i zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine, temeljio je svoju strategiju na protunapadu u bok srpskim snagama koje su trebale napasti teritorij Monarhije, unatoč tome da jasnih i provjerenih znakova i informacija s terena da Srbi takav napad doista i poduzimaju, nije bilo. ¹⁵ Njegova osnovna strateška ideja je bila da 2. austro-ugarska vojska zajedno s 5. armijom napreduju preko Dunava, Save i Drine na teritorij Srbije sa sjevera i istoka i pritom vežu u borbi što je više postrojbi srpske vojske. Time bi omogućili 6. armiji napad s jugozapada s ciljem zadavanja odlučujućeg udarca srpskim vojskama u njihovoj pozadini i na boku.

Glavni zadatak 5. armije, gdje se nalazila 16. pješačka pukovnija, bio je da počne napad 12. kolovoza preko donjeg toka Drine i, u očekivanju slabog otpora neprijatelja, napreduje pet dana do područja Valjeva i zauzme ovaj grad. Ovo je područje bilo udaljeno 100 km od početnih pozicija na Drini. Teško prohodan teren preko kojega su po jakom kolovoškom suncu trebale marširati postrojbe u punoj ratnoj spremi kao i dodatno opterećenje vojnicima koje je predstavljala oprema koju su nosili, dva su ključna čimbenika koja nisu išla u prilog ovome manevru, odnosno nisu obećavala uspjeh ove operacije. Naime, svaki je vojnik na remenu imao dvije ili četiri torbice i zataknutu bajunetu. Naprtnjača, čija je ukupna težina iznosila 27 kg, sastojala se od dva dijela: gornjega u kojemu je vojnik nosio zimski kaput, deku, lopatu, dodatni par košulje i donjega rublja i donjeg u kojemu je nosio zalihe hrane i vode i metke. ¹⁶ S takvim opterećenjem i navedenim slabo prohodnim područjem teško da su vojnici mogli ispuniti ovaj zadatak i dostići zadane ciljeve u navedenom roku.

S druge strane, 6. vojska trebala je prijeći središnji tok Drine i osigurati mostobrane za prijelaz svih elemenata u svom sastavu do 17. kolovoza. Međutim, sve postrojbe 5. armije nisu bile na okupu zbog problema sa željezničkim prijevozom, pa je zapovjednik 5. armije, general Frank, zatražio odgodu napada na dan-dva. Prijedlog je odbijen uz argument da 5. vojska veže u borbi što više neprijateljskih snaga

¹⁴ John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle*, Nebraska, 2015., str. 124.

¹⁵ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 288.

¹⁶ Peter JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I, sv. 1 1914.–1916*, Oxford, 2003., str. 27.

kako bi se povećala šansa za uspjeh 6. armije koja napada s jugozapada. Ohrabrenje zapovjednika na terenu da se nastavi s ovakvim napadom temeljilo se na pogrešnoj procjeni koncentracije srpskih snaga. General Potiorek je dobio izvještaj da se glavnina srpskih snaga okuplja na donjem toku Drine i na temelju ovoga izvještaja koncentrirao svoje snage i zapovjedio pokret.¹⁷

Slika 5. Odlazak časnika i vojnika I. bojne 16. pješачke pukovnije s Matzleinsdorf kolodvora u Beču, 30.7.1914. Izvor: HR-DABJ-430 Fingerhut Rudolf.

Srpski ratni plan je u ovoj prvoj fazi bio defanzivni. Vrhovni zapovjednik srpskih oružanih snaga, general Radomir Putnik, okupio je svoje snage u tri armije i neovisnu „Armijsku grupu Užice“ u pozadini zemlje. Ovakva dispozicija mu je osigurala stanovitu stratešku dubinu i dala dovoljno vremena da prepozna točan pravac glavnog austro-ugarskog udara, za koji se očekivalo da će doći sa sjevera preko Dunava. General Bojović zapovijedao je 1. srpskom armijom, 2. armijom general Stepanović, a 3. general Jurišić-Šturm.

¹⁷ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 289.

4. Prva borbena djelovanja 16. pješačke pukovnije, prelazak Drine i bitka kod Kozjaka od 14. do 15. kolovoza 1914.

U *Ratnom dnevniku* pukovnije stoji zapis od 12. kolovoza: „Pukovnija je jučer, 11. kolovoza, dobila zapovijed 36. pješačke divizije, da pod zapovjedništva grofa Salisa, zapovjednika 71. pješačke brigade, prijeđe Drinu kod Batara“¹⁸. Nadalje saznajemo iz *Dnevnika* da je prijelaz Drine trebao biti izveden u dvije grupe: sjeverna na čelu s pukovnikom Budinerom koju su činile I., III. i IV. bojna, jedna izviđačka bojna i tri konjanička eskadrona, 500 m južno od mjesta Ruhotinski te južna grupa pod zapovjedništvom pukovnika Fedrignonija u kojoj se nalazila II. bojna 16. pješačke pukovnije i 5. satnija 37. pješačke pukovnije s tehničkom opremom.¹⁹

U 2,55 minuta u noći prvi su se odredi iskrcali na suprotnoj obali Drine i tako je počeo ratni put 16. pješačke pukovnije. Odmah po iskrcavanju, obje grupe su naišle na žestok otpor neprijatelja. Neko je vrijeme stanje bilo kritično zbog toga što nisu svi elementi pukovnije bili istovremeno u akciji, ali je ipak premoć austro-ugarskih oružanih snaga došla do izražaja i prijelaz je uspio.²⁰ Već pri prijelazu Drine i u ovim prvim borbama, pukovnija je imala značajne gubitke: 8 poginulih, 34 ranjena od kojih 23 teško ranjena te čak 84 nestala vojnika.²¹ Gubitci neprijatelja se vode kao 65 poginulih, a iz dnevnika saznajemo jer je zapisano da je „... broj poginulih vjerojatno veći, ali skrivaju ih močvare i kukuruzna polja“.²²

Iz ovoga zapisa borbe pri prijelazu rijeke, uočljiv je nedostatak u taktičkoj doktrini predratnog treninga austro-ugarske vojske. Pukovnik Budiner navodi: „Ubrzo nakon što su prešle sigurnosnu crtu, pukovnije su naišle kod Lipničke mehane na I. srpsku bojnu I. poziva. Dočekala ih je ukopana u opkope uz cestu sa strojnicama i uz pojačanje topovske bitnice. Satnije su se odlučile na izravan napad, napad s boka i s leđa, ali pod udarom strojnica i topova morale su se povući. Potrošile su gotovo cijelo streljivo i pretrpjele teške gubitke koji se još ne mogu točno procijeniti. Zapovjednici postrojbi su poginuli, a jedan poručnik je teško ranjen.“²³

Naime, austro-ugarska ratna doktrina, kao i ratne doktrine svih zaraćenih strana onoga vremena, bila je ofenzivna. Vjerovalo se da je napad puno učinkovitiji u postizanju brze i odlučujuće pobjede nad neprijateljem, dok se obrambenom ratovanju posvećivala puno manja pažnja i za kojim se posezalo samo u krajnjoj nuždi. Poseb-

¹⁸ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 13.

¹⁹ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 13.

²⁰ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 14.

²¹ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 15.

²² *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 15.

²³ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 15.

no su bile važne odredbe *Pravilnika za borbu pješadije* (njem. *Gefechtsaubildung – Ratni trening*, naslov priručnika) koji je propisivao način izvođenja operacija. Glavni pisac priručnika je bio načelnik Glavnog stožera Austro-ugarske vojske Franz Conrad von Hötzendorf. U godinama prije Prvoga svjetskog rata, nekoliko je izdanja *Priručnika* tiskano, a posljednji 1917. godine. Prema posljednjem predratnom priručniku za pješadiju iz 1911. godine, na čijim osnovama je austro-ugarska vojska krenula u Prvi svjetski rat, pješadija se trebala brzo približiti neprijatelju i prvo jakim i koncentriranom puščanom paljbom, a zatim na juriš bajunetama, energično mu zadati snažan udarac koji bi ga natjerao na povlačenje. U samom napadu, poseban je naglasak stavljen na puščanu paljbu, ali je ipak napad iz neposredne blizine (borba prsa o prsa) bajunetama, istican kao najbolji mogući odabir. Pritom se malo pažnje posvećivalo artiljerijskoj potpori pješadije, nije se uzimala u obzir upotreba vlastitih strojnica, a smrtonosna paljba neprijateljskih strojnica gotovo zanemarivala.²⁴

Iskustvo je pokazalo da je ova taktika 1914. godine nanijela velike gubitke austro-ugarskoj vojsci na svim bojišnicama na kojima je ona ratovala. Razlog neuspjeha ovakvog napada nije bila brojčana premoć neprijatelja, već nedostatak u načinu izvođenja napada na prethodno dobro utvrđene neprijateljske položaje. Kako je zabilježeno u austrijskoj službenoj povijesti Prvoga svjetskog rata: „Naša se pješadija obušila na neprijatelja bez čekanja artiljerijske podrške ili suradnje susjednih postrojbi i tako bila često poražena protumjerama žestokog, upornog i iskusnijeg neprijatelja“.²⁵

Tijekom 14. i 15. kolovoza pukovnija sudjeluje u borbama kod Kozjaka i Dobrića. Ove su borbe bile posebno intenzivne pri ulasku pukovnije u mjesto Kozjak. U *Dnevniku* pukovnije je tako zapisano da su se vodile teške borbe za svaku kuću u ovome naselju protiv 2-3 bojne I. srpskog poziva. Navodi se da su ove srpske postrojbe dobile dodatnu potporu postrojbi III. poziva i naoružanih seljaka tako da napadači zapravo nisu imali nikakvu brojčanu prednost. Pukovnik Fingerhug je zapisao: „Osobna hrabrost i požrtvovanost pripadnika postrojbi su neopisive. Uхваćeni u vatru iz svake kuće i napadnuti s leđa, pokazali su neočekivanu srčanost. Postrojbe su se našle u unakrsnoj vatri i u najžešćoj šrapnelskoj vatri vlastitih postrojbi što je onemogućavalo svako djelovanje, a kamoli napredovanje. Časnici i dočasnici svih činova ohrabrivali su svoje ljude, u potpunosti zanemarujući svoju sigurnost. Borba je trajala do 17h i završila neodlučenim ishodom.“²⁶

²⁴ Lawrence SONDHAUS, *Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse*, Boston, Leiden, Köln, 2000., str. 103.

²⁵ *Austria-Hungary's Last War*, Beč, 1930., str. 327.

²⁶ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 16.

5. Pukovnija u Cerskoj bitci, 16. do 19. kolovoza 1914.

U Cerskoj bitci od 16. do 19. kolovoza 16. pukovnija je sudjelovala u borbama prvo zapadno od Jarebice, a zatim kod Zavlake, u dolini rijeke Jadar, nekih 15-ak km jugoistočno od zaravni Cerske planine. Prve borbe su se odvijale 16. kolovoza kada je III. bojna zapadno od jarebičke crkve (Jarebice) izmjenjivala pušcanu, strojničku i topovsku vatru s I. timočkom divizijom srpske vojske. Tijekom noći su pristigli preostali dijelovi pukovnije i ona je prenoćila u jarebičkoj crkvi (Jarebice). U 7 sati ujutro 17. kolovoza zauzeta je kota 264. Sjevernije od ove kote je u isto vrijeme trajala borba između 21. divizije austrijskoga domobranstva (*Landwehr*) i I. timočke divizije. Pukovniji je zapovijeden napad prema sjeveru, s procijenom da bi takav manevar mogao postići odlučujući uspjeh. Oko 14 sati i 30 minuta, dobro utvrđeni položaji neprijatelja su zauzeti i pukovnija je nastavila daljnji napad prema sjeveru. U ovim borbama su teško ranjeni 1 časnik i 9 vojnika, bez navoda o poginulima.²⁷

Ključni dani bitke su bili 18. i 19. kolovoza. Na svom sektoru bojišnice, 16. pješачka pukovnija se borila kod Zavlake, na donjoj strani rijeke Jadar protiv elemenata Timok I. i Drina I. divizije srpske vojske. Pukovnija je imala težak zadatak: od ranog jutra, na neposrednoj udaljenosti od 800 do 1 200 metara morala je uvesti neprijatelja u borbu, izdržati njegovu vatru i time omogućiti preostalim austro-ugarskim postrojbama na ovome sektoru, a posebno na mjestima južno od njih, preko tabora u smjeru Zavlake, da okruže neprijatelja. Tako je pukovnija 6 i po sati neprekidno bila izložena snažnoj topničkoj vatri i pretrpjela teške gubitke: ranjena su 3 časnika i dočasnika uz 80 vojnika. Svi su morali biti ostavljeni radi napredovanja. U dnevničkom zapisu stoji da je „situacija oko 15,30 sati postala nepodnošljiva“. No, unatoč tome, uz teško stanje, pukovnija je uspjela zauzeti neprijateljski top na Marjanović vrhu, a zapovjedništvo divizije se odlučilo na napad jer je „neprijateljska vatra s obližnjih visova utihnula“, pa su I., II. i IV. bojna čistile neprijateljske utvrđene položaje. Saznajemo također da je u sumrak dana satnik Blazkovics okupio jedan strojnički odjel i 100 vojnika i spriječio kretanje neprijatelja prema Zavlaci.²⁸

Sljedećeg dana, 19. kolovoza, opći položaj 5. armije na cijeloj Cerskoj bojišnici u dolini rijeke Jadar se pogoršao. Zbog poraza 21. divizije austrijskoga domobranstva u sastavu susjednog, VIII. zbora (kojeg su činili pretežito češki vojnici) na Cerskoj zaravni, strateški je pozicija 5. armije postala neodrživa jer je austro-ugarskim postrojbama prijetilo okruživanje i potencijalno uništenje. Radi preciznijega uvida u situaciju, odnosno utjecaja topografskih karakteristika na izvođenje operacija, po-

²⁷ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješачke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 19.

²⁸ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješачke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 20.

jedine topografske značajke bojišnice kod Cera opisuje Schindler gdje ističe da je Cerski plato ili zaravan bio ogoljen, bez prolaznih puteva, dužine 20-ak kilometara i širine 7 km, kojim su dominirali valovita brda i grebeni do 1 000 metara visine. Cerska je planina bila okružena razvučenim sa svih strana poljima kukuruza koji su se nadvijali iznad Drine i doline rijeke Jadar. Kukuruz je bio toliko visok da je mogao sakriti čovjeka na konju, preko 2,5 metara visine.²⁹ Ova karakteristika je išla u prilog neprijatelju na način da su srpski vojnici, kao branitelji koji su bolje poznavali teren, znali iskoristiti njegove prirodne značajke pri izvođenju operacija i steći tako prednost nad austro-ugarskim postrojbama.

Naime, u noći 18. na 19. kolovoza, pristigle brojne snage 2. srpske vojske iskoristile su navedene prednosti terena i prirodne zaklone te se neopaženo približile austro-ugarskim snagama. Prema navodima Shindlera Srbi „su se borili prljavo“, odnosno nisu poštivali pravila ratnog prava. Dvije pukovnije u sastavu 2. srpske vojske napredovale su kroz polja kukuruza, nevidljive austro-ugarskim stražama. Kako ističe Schindler, kada su se približile na 20-ak metara, stražari nisu reagirali jer su najavili da su Hrvati iz obližnje 42. domobranske divizije. Srbi su otvorili vatru s bliske udaljenosti i pokosili desetke vojnika. Pucnjava je počela dok su ostali dijelovi 21. divizije spavali, pa je uslijedio kaos. Dok su se usnuli vojnici počeli buditi i uopće počeli shvaćati što se događa, bilo je prekasno: u mraku su čitave satnije nestale, da li na način da su bile pregažene ili zarobljene od neprijatelja, nije posve jasno, ali uglavnom su bile neutralizirane kao borbene formacije i na njih se više nije moglo operativno računati.³⁰

Nakon ovoga poraza 21. *Landwehr* divizije, zapovjedništvo 5. armije je pokušalo izbjeći daljnja neugodna iznenađenja i takve gubitke pa je zapovjedilo svim stražama u postrojbama da izvikuju osnovne komande na njemačkom jeziku, primjerice „Stoj“ i „Tko tamo ide?“, i očekujući odgovor na njemačkom da bi bile sigurne da se radi o prijateljskim postrojbama, a ne neprijatelju.³¹

Ovakav razvoj događaja imao je ozbiljne posljedice. Napušten položaj na Brdu 630, koje se nalazilo na otprilike 760 metara nadmorske visine i s kojeg se nadgledalo dolinu rijeke Jadar, a s kojega se zapravo dominiralo ravnicom Mačve sa stražnje strane, sada su zauzele snage srpske Timok I. divizije na planini Vlašić. Ovim manevrom je lijevi bok zagrebačkog XIII. korpusa postao ugrožen, a posebno njegova 36. divizija gdje se nalazila 16. pukovnija. Neprijateljskim zauzećem ovoga brda, ovakva strateška dispozicija je postala neodrživa, pa Tominac navodi: „Postojala je oprav-

²⁹ John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle*, Nebraska, 2015., str. 133.

³⁰ John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle*, Nebraska, 2015., str. 135.

³¹ John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle*, Nebraska, 2015., str. 129.

dana sumnja da će divizija Morava I. presjeći odstupnicu 36. diviziji u dolini rijeke Jadar, što bi bila prava katastrofa“.³²

Konjaničke postrojbe 2. srpske armije nastavile su proganjati bjegunce i poražene postrojbe VIII. zbornice sjeverno od XIII. zbornice, dok je 16. pješaka pukovnija cijelog dana bila u teškim borbama i nije se povlačila. Iz *Ratnog dnevnika* saznajemo da je u rano jutro satnik Perné sa 7. satnijom krenuo u izviđanje i napao neprijateljske položaje koji su se razmještali da okruže pukovnicu. U ovome napadu neprijatelj je pretrpio značajne gubitke, a poginulo je dva i ranjeno 15 vojnika pukovnije. Kako stoji u zapisu „Napad je nesumnjivo bio opravdan i uspješan, jer je neprijatelju nanesen moralni gubitak“³³. Tako se može izvesti zaključak da je ovim manevrom poremećen neprijateljev plan pa je neprijatelj odustao od daljnjeg napada čime se pukovnija spasila od daljnjih neugodnosti i stradavanja. Jer, kako navodi Clausewitz: „Tijekom borbe dvije strane trpe ne samo gubitak fizičkih oružanih snaga, već se i moralne snage uzdrmajaju, slamaju i propadaju. To nije samo gubitak ljudi, konja i topova, nego reda, hrabrosti, povjerenja, povezanosti i plana koji se razmatra kod pitanja može li se borba još nastaviti ili ne“.³⁴

Dakle, ovim napadom neprijatelj je izgubio udarnu snagu, hrabrost i odvažnost za daljnje napade, što je pukovnici dalo dovoljno vremena da se konsolidira i postavi obrambene položaje. Također, iz *Dnevnika* doznajemo da je spomenuti satnik Perné koji je izveo ovaj napad, poginuo u borbama 20. kolovoza, ne dočekavši tako odlikovanje za hrabrost za koje je bio predložen već nakon početnih borbi 15. kolovoza.³⁵ U popodnevnim satima toga 19. kolovoza, položaj pukovnije se nastavio pogoršavati. U 19 sati i 5 minuta zapovjednik pukovnik Budiner ranjen je u lijevu goljenicu, a zapovjedništvo je preuzeo potpukovnik Piskor.³⁶ U 22 sata je trebalo početi povlačenje, ali zbog prekinute komunikacijske veze između bolnice i sanitetskog poljskog odjela prijetilo je zarobljavanje 60-ak ranjenika zajedno sa pukovnikom Budinerom. Međutim, to je izbjegnuto jer je oko 22 sata posljednji ranjenik prebačen na nosilima. Za to vrijeme I., II. i III. bojna su ostale na položajima kako bi zaštitile povlačenje sve do općeg povlačenja svih austro-ugarskih snaga prema Loznici. U *Dnevniku* je za taj dan zapisano: „Nadredenima je javljeno da su zalihe hrane pri kraju, ali opskrba se

³² Nikola TOMINAC, „Hrvatske postrojbe u pohodu na Srbiju s naglaskom na djelovanje carske i kraljevske 79. pješačke pukovnije Grof Josip Jelačić“, 1914. Prva godina rata u Trojnoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji, Zagreb, 2018., str. 150.

³³ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 21.

³⁴ Karl von CLAUSEWITZ, *O ratu*, Zagreb, 2010., 166.

³⁵ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 21.

³⁶ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 22.

nije uspjela probiti do postrojbi³⁷. Tako je završen prvi pohod na Srbiju 16. pješačke pukovnije u kolovozu 1914., koji je mogao imati katastrofalne posljedice ne samo za 16. pješačku pukovnicu, već i za cijelu 5. armiju.

6. Opće povlačenje austro-ugarske vojske na početne položaje preko Drine, od 21. do 24. kolovoza

Opće je povlačenje austro-ugarskih snaga započelo u ponoć 21. kolovoza. Pukovnija je stigla na sigurno, u Tomić mahalalu u sjeveroistočnoj Bosni, 10 kilometara zapadno od Zvornika na Drini, 21. kolovoza 1914. oko 14 sati. U *Dnevniku* je zapisano kako je marš bio naporan jer je pukovnija propješačila treću noć zaredom, tijekom dana se nije odmaralo, a postrojbe su potpuno iscrpljene i neophodan im je odmor.³⁸ Također, pukovnik Budiner nam u *Dnevniku* donosi i gubitke pukovnije: 54 časnika, zastavnika i kadeta od čega, 2 poginula, 2 ranjena, 18 kadeta bolesno i 32 ranjena. Kod vojnika se navodi 69 poginulih, 795 ranjenih, 140 nestalih odnosno ukupno 1 004 vojnika.³⁹ Dakle, u samo 12 dana borbi, pukovnija je izgubila ¼ ili 25% svoje borbene snage. Najveći je gubitak bio među školovanim časnicima i uvijekbanim vojnicima. Ovo je već u ovoj ranoj fazi rata za austro-ugarsku vojsku predstavljalo problem, jer su obučeni ratnici bili teško nadoknadivi, a ovaj će problem potpuno doći do izražaja u kasnijoj fazi ratovanja 1914. godine pa će austro-ugarska vojska biti primorana na uzmicanje.

Prvi pohod na Srbiju u kolovozu završio je katastrofalno za austro-ugarsku vojsku. Austro-ugarski gubitci se u ovoj fazi procjenjuju na 28 000 vojnika i časnika, 30 strojnica i 46 topova. Srpski gubitci se procjenjuju na 16 500 vojnika i časnika.⁴⁰ Tominac navodi da su Srbi zarobili i oko 5 000 austro-ugarskih vojnika.⁴¹

7. Ofenziva austro-ugarske vojske na Valjevo, 24. 10. – 15. 11. 1914.

Tijekom rujna i listopada 1914. g. vodene su teške borbe sa srpskom vojskom. Prvo je pukovnija sudjelovala u drugom prijelazu Drine između 5. i 11. rujna kao odgovor na upad srpske vojske u Srijem, a zatim u lokalnim, ograničenim borbama i demonstracijama u drugoj polovici rujna i tijekom listopada na istome području.

³⁷ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 22.

³⁸ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 23.

³⁹ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 23.

⁴⁰ Alexander WATSON, *Ring of Steel*, London, 2015., str. 147.

⁴¹ Nikola TOMINAC, „Hrvatske postrojbe u pohodu na Srbiju s naglaskom na djelovanje carske i kraljevske 79. pješačke pukovnije *Grof Josip Jelačić*“, 1914. *Prva godina rata u trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, Zagreb, 2018., str. 150.

Međutim, kako se ne bi stekao pogrešan dojam da se u ovome razdoblju nije događalo ništa značajno, dovoljno je istaknuti jedan zapis iz *Dnevnika* od 20. listopada: „Osim jednog žestokog uzvrata na neprijateljsku topničku vatru radi obrane vlastitih položaja, dan je uglavnom bio miran. U nastavku: 1 je vojnik poginuo, 6 ih je ranjeno. Borbe su prestale oko 21 sat“.⁴² Dakle, u „mirmim danima“ svakodnevno se ginulo, vojnici su ranjavani, a pritom se može primjetiti kako nema govora o ratnom planu koji je trebao biti ispunjen još u kolovozu: brzoj i odlučujućoj pobjedi nad neprijateljem. Očito je postalo jasno vojnom vodstvu i vojnicima na bojišnici da operacije u Srbiji nisu ni približno bile gotove.

Nakon neuspjelog napada Srba u istočnoj Bosni i Hercegovini tijekom listopada, general Potiorek pokušao je iskoristiti povoljan trenutak i ponovno napasti Srbiju. Njegova zamisao je bila identična onoj u kolovozu: napasti Srbe na istim sektorima bojišnice i manevrima sa krila, preko brdovitog terena, nanijeti odlučujući udarac neprijatelju. Stoga je planiran opći napad prema Valjevu, a zatim ovladavanje područjem Kolubare i Ljiga.

8. Pukovnija u Kolubarskoj bitci od 16. 11. do 2. 12. 1914.

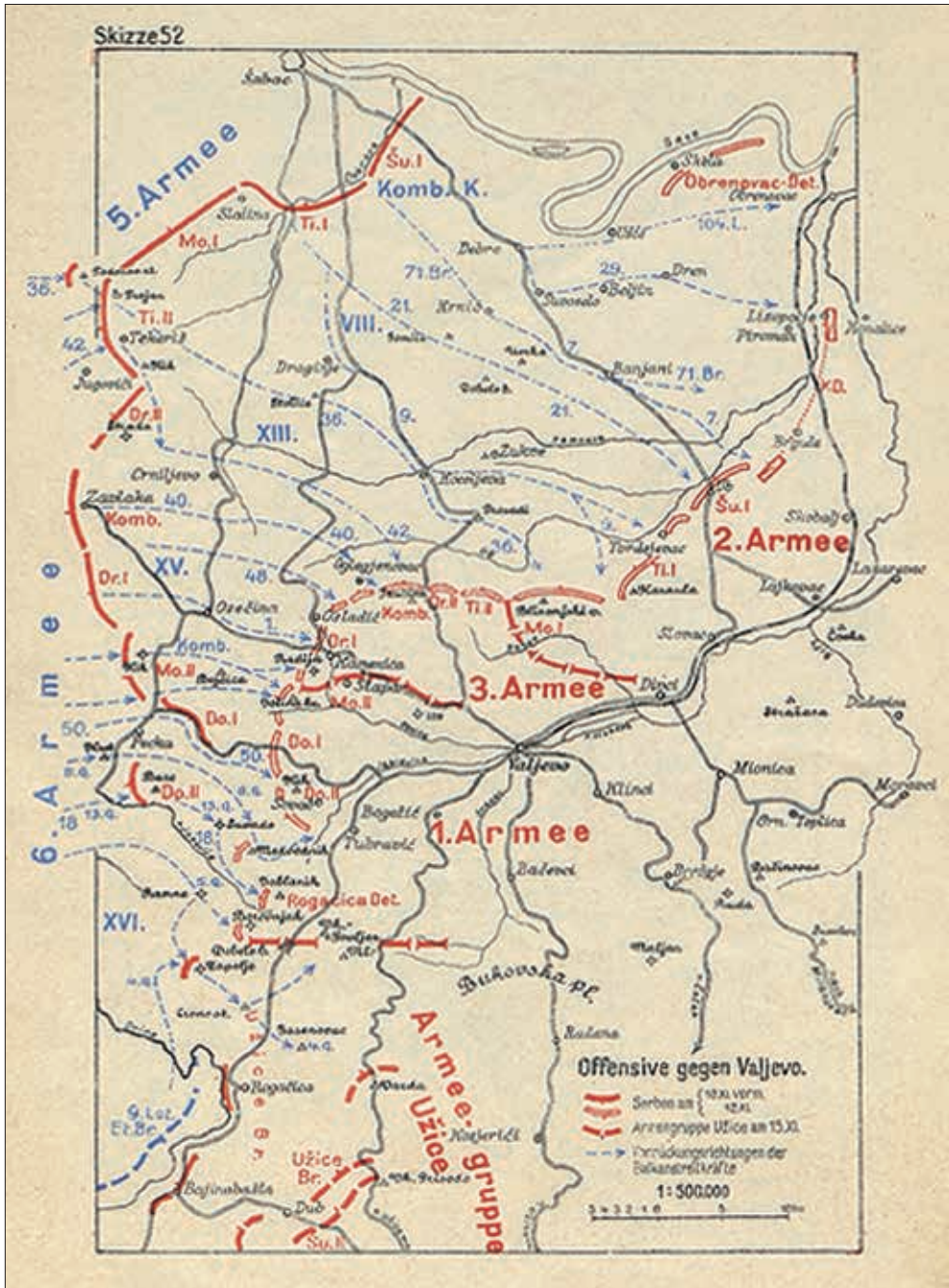
Pukovnija je 6. studenoga dobila zapovijed o napredovanju, a 9. studenoga dijelovi XIII. i XV. korpusa su napokon dostigli put Loznica-Krupanj, koji je bio njihov početni cilj u prvom tjednu invazije u kolovozu. Valjevo, drugi cilj Potiorekove prve ofenzive, zauzeto je sredinom studenoga. S ovakvim razvojem situacije general Potiorek je imao razloga biti optimističan u vezi krajnjeg uspjeha: zauzeća Srbije i uništavanje njenje vojske. Njegove postrojbe su se konačno probile iz sjeverozapadnog planinskog predjela Srbije i ispitivanjem zarobljenika je zaključeno da je moral u srpskim redovima na rubu pucanja.⁴³ Dana 15. studenoga dijelovi XIII. korpusa su dostigli visove Kolubare i ušle u Valjevo pritom zarobivši 8 000 srpskih vojnika, 42 topa i 31 strojnice.⁴⁴

Iz dnevničkoga zapisa od 16. studenoga saznajemo da su se I. i III. bojna pokazale iznimno učinkovitima u kretanjima i svakodnevnim borbama. Pukovnija je, kao i preostale austro-ugarske postrojbe, naučila lekcije iz borbi tijekom kolovoza, tako da se polazak i dolazak pojedinih jedinica odvijao noću, daleko od napada paravojnih postrojbi. Pukovnik Budiner je zapisao da su postrojbe „... neprekidno bile u pokretu 17 sati, uz petosatni odmor. Problemi s opskrbom i dalje traju. Do postrojbi se nisu uspjele probiti ni poljske pokretne kuhinje, ni sanduci s kruhom, i to još

⁴² *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 44.

⁴³ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., 306.

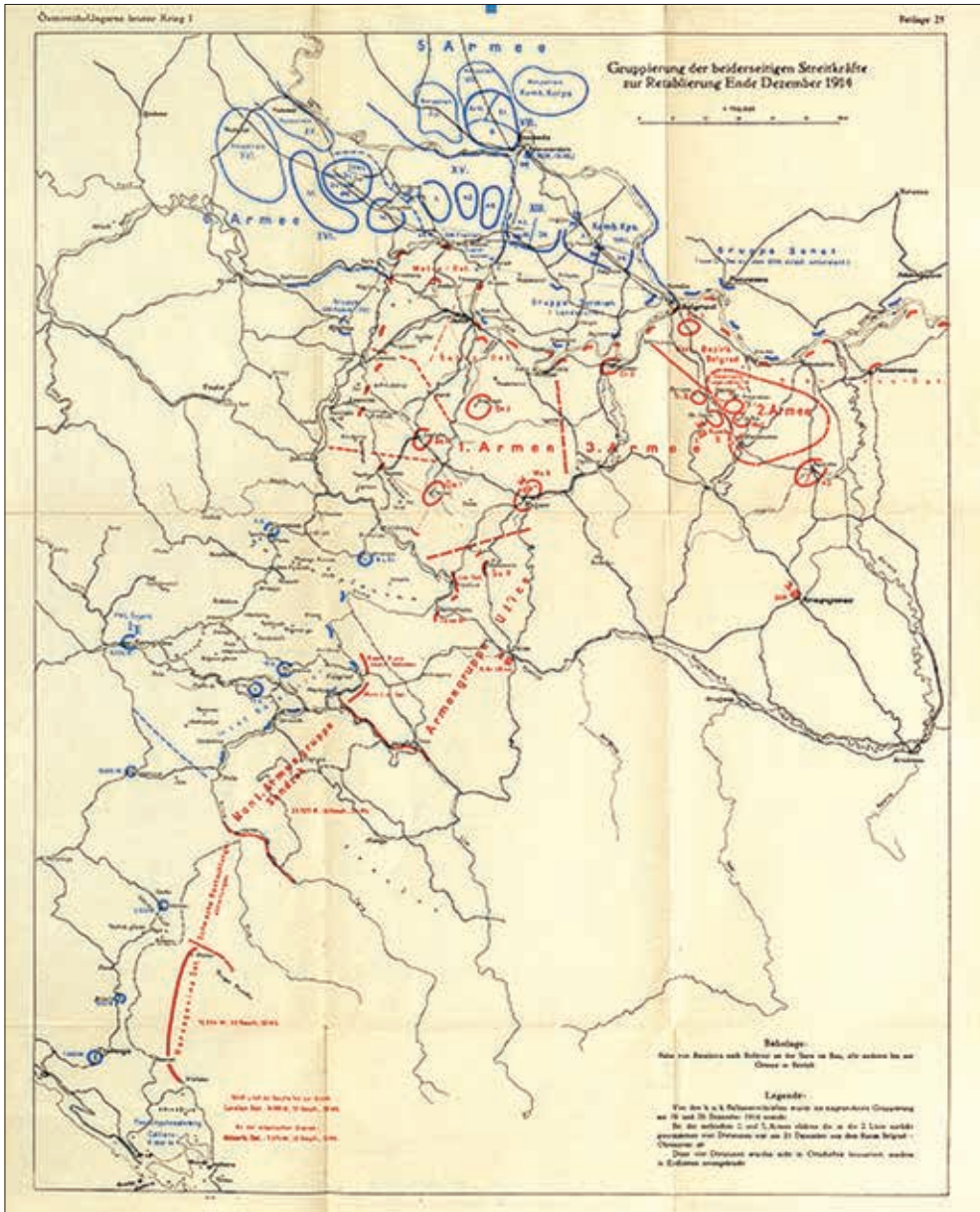
⁴⁴ Richard BASSETT, *For God and Kaiser*, 2016., New Haven, London, 471.

Slika 6. Ofenziva prema Valjevu.

Izvor: Austro-ugarski posljednji rat, sv. 1, skica 52, Beč, 1930.

Slika 7. Završni položaji oružanih snaga u prosincu 1914.
Izvor: Austria-Hungary's Last War, sv. 1, prilog 25, Beč, 1930.

od 6. studenoga. Zalihe su kruha dovoljne za još samo dva dana. Zima je kišovita i noći su iznimno hladne, a postrojbe ih provode na otvorenom. S obzirom na sve neugodnosti i napore koji ih prate, mora im se odati priznanje za ustrajnost. To isto

vrijedi za II. i IV. bojnu“.⁴⁵ Dakle, uza sve navedene nedaće, moral je u pukovniji još uvijek bio visok i nisu zabilježeni slučajevi neposluha ili dezertstva. Također, ne primjećuju se znakovi defetizma ili antiratnog raspoloženja kod vojnika, već je vjera u uspjeh i pobjedu još uvijek bila jaka, unatoč očiglednim neuspjesima i posrtanjima.

General Potiorek poslao je 20. studenoga poruku u Beč u kojoj je naglasio da je iz pouzdanih izvora saznao da je srpska vojska ozbiljno pogođena nestašicama hrane, odjeće i artiljerijskog naoružanja.⁴⁶ To mu je dalo dodatni poticaj da nastavi s napadom i zada neprijatelju završni udarac. Međutim, premda je navedena tvrdnja bila najvjerojatnije istinita, očigledno su izvještaji na kojima je Potiorek temeljio svoje procjene bili zakašnjeli ili nije znao ili mogao znati pravo stanje svojih postrojbi. Tako Buttar navodi: „Ako su Srbi bili na rubu snaga, Potiorekovi ljudi nisu bili u ništa boljem stanju. Bojne su svedene na snagu satnija i opskrba svih vrsta je bila očajnički nedostatna. U istrošenim odorama još od ljeta, postrojbe su bile samo s jednim slojem kože na nogama umjesto čizama, hodale po teškom terenu i po hladnoći“.⁴⁷ Prema navedenom, teško da su austro-ugarske snage bile u položaju u ovakvom stanju napasti protivnika.

Dodatni problem je predstavljalo vrijeme koje se pogoršalo. Prema izvorima, do 22. studenoga snijeg je pao i do metar visine na nekim dijelovima bojišnice. Upravo na dijelu gdje se nalazila 16. pješačka pukovnja, snijeg i hladnoća bili su izrazito snažni, pa je zbog takvih uvjeta general Appel poslao telegram Potioreku tražeći da se hitno pošalje vojsci 60 000 primjeraka obuće jer su se vojnicima čizme potpuno raspale i nisu imali u čemu hodati. Uz ovo, Appel je naveo da njegove postrojbe nisu jele ništa 5 dana, a kruha nemaju već 8 dana.⁴⁸ Unatoč ovakvom stanju, do 28. studenog austro-ugarske postrojbe su osvojile cijeli operativni prostor Kolubare, a 2. 12. pojedine postrojbe 5. armije su ušle i zauzele Beograd.

U *Dnevniku* pukovnije zabilježene su za datum 29. studenoga teške borbe na Novakovom brdu, koje su prestale tek u sumrak. Gubitci pukovnije su bila 22 poginula i 62 ranjena.⁴⁹ Sljedećeg dana pukovnja je ušla u selo Kremenice, te utvrdilo svoje položaje na mjestu 1 km južno od Visa kod Belinog groba radi održavanja neposrednog kontakta s postrojbama 42. domobranske pješačke divizije i međusobne potpore. Međutim, 1. prosinca je stanje u pukovniji bilo kritično: bojne su bile u neprekidnom pokretu od 6. studenog, 400 pari obuće nije stiglo, ali je barem hrane bilo dovoljno jer su poljske kuhinje i opskrba hranom radile. Najveći je problem

⁴⁵ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 54.

⁴⁶ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 306.

⁴⁷ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 307.

⁴⁸ Richard BASSETT, *For God and Kaiser*, London, New Haven, 2016., str. 471.

⁴⁹ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 62.

postojao u nedostatku odora i oružja, „čije se rješavanje više nije moglo odlagati. Pukovnijsko je zapovjedništvo dovoljno zaposleno pokušavajući nadoknaditi zaostatke u izradi dnevnih izvještaja i obavljanju ostalih upravnih poslova (preporuke za odlikovanja, ratna blagajna)“.⁵⁰ Premda je općepoznata činjenica da je Austro-Ugarska Monarhija bila uređena administrativna država, iz navedenog primjera se vidi da pretjerano revna administracija u rješavanju svakodnevnih pitanja nije najbolje rješenje u ratnim uvjetima u kojima postoje drugi prioriteti: održavanje borbene spremnosti i dovoljne količine naoružanja.

Premda su postrojbe na terenu bile na rubu svojih snaga i mogućnosti, austro-ugarsko vojno zapovjedništvo je odlučilo nastaviti napad. Činjenica da je 300 tona namirnica u tri različita vlaka konačno stiglo u Valjevo 1. prosinca, dodatno je dala samopouzdanje generalu Potioreku da se ofenziva može nastaviti i završiti kampanju pobjedom nad Srbijom. Plan daljnjeg djelovanja je bio sljedeći: postrojbe 5. armije trebale su krenuti prema Beogradu, 6. vojska je istovremeno trebala ići prema Arandelovcu kako bi onemogućila neprijatelju da pošalje pojačanja na ovaj sektor i presiječe mu odstupnicu u slučaju uzmaca.⁵¹ Zbog toga su samo slabe postrojbe ostale u srpskoj prijestolnici dok su ostali dijelovi 5. armije trebali ići prema Smederevu, daljnjih 32 km istočno. Ukoliko uspiju, oni bi potisnuli 2. srpsku armiju i imali mogućnost prodora prema jugu i udara u pozadinu glavnine neprijateljskih snaga. Konačna pobjeda bi tada bila osigurana, jer protivniku ne bi ostalo dovoljno snaga za odvratanje ovog udara.⁵²

Međutim, austro-ugarskom vrhovnom zapovjedništvu nije bila poznata činjenica da je Srbima stigla pomoć upravo na vrijeme da se pregrupiraju i opskrbe. Preko Soluna je dopremljena velika količina naoružanja i druge ratne opreme koja je preko željezničkog mosta na grebenima Vardara dopremljena na prednje položaje. Premda je Potiorek raspolagao s informacijom da je taj most uništen, to se dogodilo nakon što su vlakovi s naoružanjem prošli. Osim navedenoga, Srbi su se povlačili u unutrašnjost svoje zemlje i tako nisu razvlačili svoje opskrbe linije. Ispitivanjem austro-ugarskih zarobljenika, vrhovno vojno zapovjedništvo srpske vojske došlo je do informacija da su austro-ugarski vojnici također iscrpljeni, loše obučeni i odjeveni te u nedostatku svih oblika opskrbe, naoružanja, hrane i lijekova.⁵³

U ovakvim okolnostima su Srbi pod vodstvom generala Mišića 2. 12. započeli ofenzivu ne dopustivši austro-ugarskoj vojsci da se opskrbi, naoruža, popuni redove pristiglim pojačanjima u ljudstvu te nahrani gladne i promrzle vojnike koji

⁵⁰ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 63.

⁵¹ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 307.

⁵² Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 308.

⁵³ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 308.

su očajnički trebali odmora. Sljedećeg dana probijeni su položaji 6. armije koja se nalazila na jugu bojišnice. Postrojbe 5. armije još uvijek nisu krenule u napad i bile su i dalje okupljene oko Beograda tako da se radi udaljenosti od prvih linija nisu ni mogle uključiti u borbu. I premda su pojedine postrojbe XIII. korpusa iz 5. armije prešle u napad, glavna i odlučujuća bitka se odigrala na jugu. U ovoj fazi protuudara srpske vojske, postrojbe 16. pukovnije borile su se protiv kombiniranih postrojbi 2. i 3. srpske armije, zajedno s divizijama Morava I. i Drina II. kod Županjca, 10 km istočno od rijeke Ljig. Premda je bitka završila s velikim gubitcima na obje strane, zapravo nije bilo uspjeha ni za bilo koju stranu u smislu velikoga proboja i značajnijeg strateškog pomaka.⁵⁴

Tako iz *Dnevnika* saznajemo da su 3. prosinca ujutro počele prve pucnjave i 16. pukovnija je u stanju pripravnosti. Od 4. do 8. prosinca 16. pukovnija vodi teške borbe na svojoj bojišnici, a zapovijed o povlačenju je stigla u ponoć 8. prosinca. Zapovijed se nije mogla lako provesti jer su se duž cijele crte bojišnice vodile teške borbe, neprijatelj je konstantno napadao, a trebalo je ostaviti jake predstraže kako bi se prikrilo povlačenje i izbjeglo dodatno stradavanje. Unatoč tome 16. pukovnija je sigurno stigla na pontonski most na Kolubari u 12 sati i 30 minuta sljedećega dana, 9. prosinca.⁵⁵ Time se pukovnija privremeno sklonila s bojišnice, ali daleko od toga da su borbe bile završene i da se nalazila na sigurnom prostoru.

Kada se zapravo analizira i ovaj drugi pohod na Srbiju, uočljiv je strateški obrazac kojim se rukovalo austro-ugarsko vrhovno zapovjedništvo. Cijeli uspjeh austro-ugarske ofenzive ovisio je o tome hoće li XV. i XVI. korpus uspjeti zadržati neprijatelja dovoljno dugo dok postrojbe 5. armije i Kombinirani zbor pod zapovjedništvom generala Kraussa napadnu sa sjevera. Isti takav manevar je, kako je istaknuto, predviđen za prvi napad u kolovozu. Međutim, za razliku od dobro zamišljene strateške ideje na papiru, stanje na terenu, u stvarnosti, je bilo takvo da mogućnosti i sredstva koje su stajale austro-ugarskim postrojbama na raspolaganju, nisu odgovarale ratnom planu. Iz izvora je vidljivo da postrojbe Kombiniranog zbora su također bile iscrpljene i na kraju svojih zaliha. Stoga, umjesto da izdrže nalet neprijatelja i omoguće postrojbama Kombiniranog zbora i 5. armiji da udari u bok i pozadinu neprijatelja, ubrzo su se XV. i XVI. korpus povukli. S takvim stanjem na terenu, austro-ugarskom vrhovnom zapovjedništvu je do 10. prosinca postalo jasno da se Beograd ne može držati. Također, kako Monarhija nije imala više pričuva na raspolaganju, a ratni plan je potpuno zakazao i ciljevi nisu postignuti u zadanim rokovima, 13. prosinca je Conrad von Hötzendorf telegramom zamolio Potioreka da pod svaku cijenu sačuva 5. armiju od poraza. U protivnom Banat, Bačka, Srijem

⁵⁴ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 309.

⁵⁵ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 70.

i Vojvodina ostaju bez bilo kakve obrane i pitanje je li koliko bi i da li bi uopće Austro-Ugarska mogla nastaviti rat.⁵⁶

Katastrofalan ishod balkanske operacije izazvao je krizu u austro-ugarskoj vojsci. Odgovornost i krivnju za neuspjeh bilo je potrebno utvrditi i to brzo, jer su se ratne operacije i dalje odvijale. Zato je 15. prosinca pukovnik Ferdinand Ritter von Marterer otišao iz Beča provesti istragu kako bi utvrdio što se dogodilo na Balkanskom bojištu. U svom izvještaju caru Franji Josipu I. napisao je kako je uzeo izjave najviših časnika i zapovjednika korpusa te zaključio da je general Potiorek isključivi krivac za neuspjeh austro-ugarske vojske. Svoj zaključak je ovako sažeo: „Potiorekov stav je zločin... da se pojavi pred svojim vojnicima, upucali bi ga!“⁵⁷ General Potiorek je smijenjen i nadvojvoda Eugen Austrijski je postao zapovijednik svih austro-ugarskih oružanih snaga na Balkanskom bojištu.⁵⁸

9. Neuspjeh austro-ugarske ofenzive i povlačenje u Srijem, 14. – 24. prosinca 1914.

Posljednje austro-ugarske postrojbe prešle su preko pontonskih mostova na Dunavu i Savi, zaštićene austro-ugarskim riječnim ratnim brodovima 14. prosinca, dok se 16. pješačka pukovnija u ovom razdoblju konstantno povlačila 60 km u smjeru sjevera. Povlačila se pod jakom neprijateljskom paljbom i u teškim borbama, od položaja koje je držala 2. 12. između Visa i Kremenice koji se nalaze otprilike 20 km zapadno od Arandelovca, pa do Ostružnice koja se nalazi 10 km jugozapadno od Beograda, gdje je pristigla 14. prosinca. U 22 sata I. i III. bojna su prešle Savu preko pontonskog mosta, ali tek nakon teških borbi kada su srpske postrojbe prekinule napad i nastavile se kretati prema zapadu.⁵⁹

U 8 sati ujutro idućega dana, 15. prosinca, 16. pukovnija se uputila dalje prema Surčinu, gdje je bilo novo mjesto okupljanja svih postrojbi XIII. zboru. Tijekom dana, pukovnija se većinom okupila na zbornom mjestu, ali bez vojnika iz II. bojne. Oni su, bez znanja ostatka pukovnije, zajedno s postrojbama zagrebačke 53. pješačke pukovnije, prešli Savu nešto istočnije od njih u noći 14. na 15. prosinca. U zadnjem okršaju s neprijateljem, pri jakoj topničkoj i pušcanoj vatri, pontonski most preko kojega su trebale prijeći postrojbe srušen je pa su vojnici tražili druge prijelaze. Pri pokušaju prijelaza preko posljednjeg pontonskog mosta utopilo se 200 vojnika

⁵⁶ Richard BASSETT, *For God and Kaiser*, London, New Haven, 2016., str. 473.

⁵⁷ Richard BASSETT, *For God and Kaiser*, London, New Haven, 2016., str. 473.

⁵⁸ Richard BASSETT, *For God and Kaiser*, London, New Haven, 2016., str. 473.

⁵⁹ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2014., str. 77.

53. pješačke pukovnije i 70 vojnika 16. pješačke pukovnije.⁶⁰ Time je posljednji tragični čin Bjelovarčana na srpskom bojištu završen.

10. Procjena broja ukupno stradalih Bjelovarčana i stanovnika županije u 16. pješačkoj pukovnji na Balkanskom bojištu 1914. godine

Istraživanjem arhivskih izvora i usporedbom pojedinih navoda u literaturi izradila se procjena broja stradalih Bjelovarčana i stanovnika Bjelovarsko-križevačke županije u 16. pješačkoj pukovnji na Balkanskom bojištu 1914. godine. Prvenstveno su pregledani arhivski izvori u Državnom arhivu u Bjelovaru, *Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa*. Zatim, arhivski izvori u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu gdje su pregledane *Matična knjiga umrlih vojnih osoba* i *Registar umrlih* za 16. pješačku pukovnju te *Popis gubitaka (Verlustiliste)* koji je izdavalo Ministarstvo rata u Beču za razdoblje od 28. kolovoza do zaključno 31. prosinca 1914. Naposlijetku je uzet u obzir *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije* kao objavljeni arhivski izvor u kojem je naveden podatak o gubitcima pukovnije.

Zbirka matičnih knjiga rimokatolički župa sadrži 4 knjige podataka o stradalima, a to su: *Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih*, *Matična knjiga pravoslavaca parohije Vojakovac*, *Matična knjiga rimokatolika župe Daruvar* i *Ratna matica Ivanska*. U prvoj knjizi, *Matici u ratu palih i u povodu rata preminulih* navodi se 11 poginulih na bojišnici u Srbiji 1914. godine.⁶¹ Zatim, u *Matičnoj knjizi pravoslavaca parohije Vojakovac* navedeni su podatci za poginule u razdoblju od 1915. do 1917. godine, te 1921. godine (vjerojatno naknadno proglašenim umrlima) dok podataka za 1914. godinu nema.⁶² *Matična knjiga rimokatolika župe Daruvar* sadrži podatke o 19 poginulih na bojnom polju u Srbiji 1914. godine⁶³, a posljednja knjiga, *Ratna matica Ivanska* podatke za 3 vojnika.⁶⁴ Ukupno dakle ovi izvori navode 33 poginula na bojišnici u Srbiji 1914. godine.

U *Registru umrlih u Matičnim knjigama vojnih osoba* za 16. pješačku pukovnju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu navedeno je 27 poginulih na bojišnici u Sr-

⁶⁰ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2014., str. 77.

⁶¹ HR-DABJ-296 *Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa. Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih*, str. 1-2.

⁶² HR-DABJ-296 *Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa. Matična knjiga pravoslavaca parohije Vojakovac*, str. 2-3.

⁶³ HR-DABJ-296 *Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa. Matična knjiga rimokatolika župe Daruvar*, str. 2-7.

⁶⁴ HR-DABJ-296 *Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa. Ratna matica Ivanska*, str. 1.

biji 1914. godine⁶⁵ dok *Popis gubitaka* sadrži podatke o 559 ranjenih i 66 poginulih pripadnika 16. pješačke pukovnije. Od ovoga broja, 197 ih je bilo ranjeno s područja grada Bjelovara i županije, a 32 poginulo.⁶⁶

Sljedeći izvor predstavlja navod pukovnika Budinera u *Ratnom dnevniku carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije* od 29. prosinca 1914. godine prema kojem je 16. pješačka pukovnija izgubila 121 časnika i 4 133 vojnika. Daljnjom raščlambom ovih gubitaka, kao poginuli se navode 8 časnika i 480 vojnika, ranjeno 56 časnika i 2 344 vojnika, bolesno 47 časnika i 635 vojnika te nestalo 10 časnika i 674 vojnika. Ukupno su kao pojačanja, u smislu naknadnih popuna do 29. prosinca stigla 32 časnika i 2 841 vojnik.⁶⁷ Međutim, pojačanja pristigla 16., 18., 23. i 28. prosinca (ukupno 840 vojnika i 4 časnika) nisu sudjelovala u ratnim operacijama i ne mogu se voditi pod gubitke.

Prema raspoloživim podacima u izloženim izvorima, izvodi se zaključak da je od ukupnog broja od 6 467 vojnika i 138 časnika koji su sudjelovali u balkanskim operacijama 1914. godine u sastavu pukovnije, stradalo 4 762 vojnika i časnika. To iznosi visok postotak gubitaka: 72% cjelokupne borbene snage pukovnije. I dok se za samo njih 289 pouzdano zna da su rođeni i živjeli na području grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije, jer su navedene općine rođenja i prebivališta, za preostale nisu navedeni podatci, tako da se ne može sa sigurnošću reći koliki je konačan broj i koliki je udio rođenih Bjelovarčana u ukupnim gubiticima pukovnije.

11. Posljedice ratnih događanja 1914. godine za grad Bjelovar i Bjelovarsko-križevačku županiju

Veliki gubitci austro-ugarske vojske na Istočnom i Balkanskom bojištu primorali su austro-ugarsko ratno vodstvo da već početkom rujna 1914. godine počinje pozivati pričuvne sastave i starije vojne obveznike u službu i slati ih na bojišnicu.⁶⁸

⁶⁵ HR-HDA-1448 Zbirka matičnih knjiga. M-466 16. pješadijska pukovnija. Matične knjige vojnih osoba umrlih 1886.–1918

⁶⁶ *Gubitci u Prvom svjetskom ratu*, sv. 1, sv. 2, sv. 5, Ministarstvo rata, Beč, 1914. *Popis gubitaka* br. 8 od 28. 8. 1914., *Popis gubitaka* br. 19 od 1. 10. 1914., *Popis gubitaka* br. 72 od 3. 12. 1914.

⁶⁷ *Ratni dnevnik carske i kraljevske Varaždinske 16. pješačke pukovnije*, Bjelovar, 2004., str. 81.

⁶⁸ Austro-ugarska vojna obveza 1914. godine za redovnu, zajedničku vojsku i domobranstvo počinjala je s navršениh 19 godina starosti, a završavala s 32 navršene godine. Nakon toga bi vojni obveznici prelazili u pričuvni sastav ili u pučki ustanak gdje je obveza služenja vojske bila do 42 godine starosti. Pučki ustanak je uglavnom služio kao krajnja mjera u slučaju ugroze da Monarhija bude napadnuta, pa su postrojbe pučkog ustanka uglavnom imale defanzivni karakter i bitno se razlikovale od postrojbi prve i druge linije. Osim navedenog, pučki ustanici bili su naoružani starijim modelima pušaka, a u velikom broju slučajeva nisu nosili niti vojne odore, već bi na civilnim odijelima imali crne vrpce na rukavima.

Kako ističe Schindler: „4. je rujna ratno ministarstvo pozvalo novake iz klase od 1892. do 1894. godine pod oružje, sa par iznimaka. Premda je vojsci nedostajalo modernih uniformi i pušaka za unovačene ljude, nemilosrdna je ratna mašina zahtijevala ljude“. ⁶⁹

Na području Banske Hrvatske i Slavonije tijekom rujna 1914. godine počinju se provoditi *pučko ustaške predodžbene smotre* umjesto dotadašnjih redovitih *mirnodopskih stavnji* odnosno redovitih godišnjih novačenja. U Zagrebu je u rujnu 1914. proveden popis pučko ustaških obveznika rođenih od 1878. pa do 1894. godine. Prema ovome popisu, popisano je ukupno 2 475 vojnih obveznika, od čega je 1 014 proglašeno sposobnim za vojnu službu, 1 461 nesposobnim i 152 obveznika koji su bili „oprosteni od službe“. ⁷⁰

Za Zagreb postoje sačuvani podatci o pučko-ustaškoj predodžbenoj smotri održanoj 13. 10. 1914. godine, u kinu Apollo na Tuškancu, na kojoj su vršene procjene sposobnosti obveznika za vojnu službu rođenih 1893. godine. Prema podacima u *Imeniku pučko-ustaških obveznika rođenih 1893. godine* i *Imeniku naknadno popisanih ustaša 1893.*, sposobnih za vojnu službu je proglašeno 180, nesposobnih 94, dobrovoljno unovačenih je bilo 54, uz oznaku da su 23 obveznika bili željezničari. Ovi su obveznici određeni za pridolazak na obuku 26. 10. 1914. Iz ovih podataka također je zanimljivo primijetiti da je na ovoj smotri bilo 13 vojnih obveznika s područja Bjelovara i županije. Od njih, 8 je proglašenim sposobnim za službu, a 5 nesposobnim, dok je Anton Roman Rosmanith, rođen 1893. godine u Zagrebu, dobrovoljno unovačen u 16. pješaku pukovniku. ⁷¹ S obzirom na potrebno vrijeme obuke, moguće je da je ovaj Zagrepčanin sudjelovao u borbama u Srbiji u završnoj fazi balkanske operacije u prosincu 1914., premda ga se izričito u izvorima ne spomije.

Primjer poziva na pučko-ustašku predodžbenu smotru nalazimo u Karlovcu, popunidbenom području 96. pješačke pukovnije i 26. domobranske pukovnije. U tjedniku *Sloga* od 27. rujna 1914. godine objavljen je oglas „Pučko-ustaški obvezanici“ u kojem piše: „Glasom obavijesti kr. ug. Karlovačkog domobranskog popunidbenog zapovjedništva u Karlovcu od 24. IX. t. g. broj 3.720.–1914. oglašuje se ovime, da će dana 1. listopada 1914. točno u 7 sati rano odpočeti predočba pučko-ustaških obvezanika koji su od god. 1894., 1893. i 1892. rođeni i jur. kod ovoga poglavarstva popisani zajedno sa onima, koji su strani, a na području grada Karlovca borave, te koji su se isto tako prijavili i ovdje popisani, u zgradi bivše školske vojarne (Oružnička ulica kuće br. 6) razizemlje u dvorištu obdržavati, kamo se svih gore navedenih godi-

⁶⁹ John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle*, Lawrence, 2015., str. 227.

⁷⁰ *Izveštaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba. Zagreb, godine 1913.–1918., Zagreb, 1927.*, str. 62.

⁷¹ HR-DAZG-4 Gradsko poglavarstvo Zagreb. Vojni odsjek 1866.–1918., Knjiga 115 (Vol-115).

šta prijavljeni i popisani pučko-ustaški obvezanici pod prijetnjom najstrožih zakonskih posljedica nefaljeni doći pozivaju. Zahtjeva se tielo čisto, okupano, kao i čisto i uredno odielo svakog pojedinog pučko-ustaškog obvezanika i potpuna trieznost“.⁷²

O pučko-ustaškoj predodžbenoj smotri u Bjelovaru ne postoje sačuvani podatci, gdje se ona dogodila i koliko je bilo prisutnih. Međutim, Državni arhiv Bjelovar sadrži fond pod signaturom HR-DABJ-2 Gradsko poglavarstvo Bjelovar, serija Vojno-evidencioni imenici pučko-ustaških obveznika 1914. godine. U ovim evidencijama se nalaze podatci za 29 djelatnika na željeznicama, koji su bili bitniji vojsci za prijevoz i nisu bili mobilizirani u oružane snage, te u imeniku vojnih obveznika podatak o 59 pučko-ustaških vojnih obveznika, godišta od 1878. do 1893. s područja grada Bjelovara i županije. Od ovoga broja, 27 je bilo proglašeno nesposobnim za oružničku službu, a 32 sposobnim. Također, prema ovim podatcima njih 24 je bilo određeno za redovnu vojsku, što znači da su bili dodijeljeni 16. pješačkoj pukovniji, a njih 8 domobranstvu, odnosno drugoj liniji, pa su najvjerojatnije bili poslani u 25. domobransku pukovniju.⁷³ Međutim, kako su ovi popisi sastavljeni u prosincu 1914. godine, ovi obveznici nisu sudjelovali u Balkanskim operacijama 1914. godine, već su vrlo vjerojatno bili poslani na Istočno bojište u Galiciju i Bukovinu 1915. godine. S obzirom na prethodno izložen broj raspoloživih popunidbenih kontigenata u gradovima Banske Hrvatske i Slavonije, a posebno područja Bjelovarsko-križevačke županije i grada Bjelovara, gubitci 16. pješačke pukovnije su zapravo bili teško nadoknadivi. Ovo su gubitci s područja grada Bjelovara i županije samo u 16. pješačkoj pukovniji na Balkanskome bojištu 1914. godine, ne računajući primjerice domobranske postrojbe (25. domobransku pukovniju) u kojoj su Bjelovarčani također služili. Posebno se tragično mogu promatrati navedeni gubitci jer se radi o mladim muškarcima, radno sposobnima, tako da bi se o ekonomskim aspektima gubitaka za grad Bjelovar i Bjelovarsko-križevačku županiju (u smislu gubitka kvalificirane i nekvalificirane radne snage), moglo provesti posebno istraživanje.

12. Zaključak

Bilanca „kratke jesenske šetnje“ za austro-ugarsku vojsku je bila katastrofalna. Osim moralnog udarca koji je Monarhija pretrpjela u vidu gubitka svojeg ugleda, konkretne vojne posljedice su bile još gore. Otprilike je 450 000 austro-ugarskih vojnik poslano na Balkansko bojište od čega je 224 000 bilo „izbačeno iz stroja“, što poginulih, ranjenih, nestalih i zarobljenih. Gubitci na srpskoj strani se procjenjuje

⁷² *Sloga*, br. 38, 27. 9. 1914., str. 1.

⁷³ HR-DABJ-2 Gradsko poglavarstvo Bjelovar 1914.–1918. Vojno-evidencioni imenici pučko-ustaških obveznika 1914.–1918., serija 1914.

na 170 000 vojnika. Proporcionalno manjem broju njihove vojske, zapravo su srpski gubitci time bili još i veći od austro-ugarskih. Osim poginulih, bolesti i zaraze su dodatno desetkovale vojsku, a Buttar navodi da se tifus proširio u obje vojske pri kraju kampanje, dodajući još više smrtnih slučajeva, od čega je najpoznatiji onaj u kojem je general Michael von Appel, zapovjednik XV. korpusa 6. armije bio jedan od umrlih tijekom zime.⁷⁴

Posljedice neuspjele austro-ugarske ofenzive na Srbiju su bile višestruke: vojne, političke, diplomatske i ekonomske. Vojne posljedice se ogledaju u velikim ljudskim i materijalnim gubicima koji su za Monarhiju bili praktički nenadoknadivi. Pogreške u planiranju i izvođenju balkanske operacije bile su brojne, ali se kao glavne može njih osam izdvojiti:

1. Napad je počeo prije nego li je završena mobilizacija i potpuno okupljanje svih raspoloživih snaga tako da sve postrojbe nisu postigle punu brojčanu i borbenu spremnost;
2. Zanemarivanje topografskih, geoloških i hidrografskih karakteristika zemljišta pri odabiru lokacija za napad;
3. Napad je poduzet na zemljištu koje pogoduje braniteljima i teško je prohodno;
4. Sve tri austro-ugarske armije su vodile odvojene bitke umjesto smislene cje-line. Svaka za sebe i nekoordinirano na raznim lokacijama su se sukobile s približno brojčano jednakim neprijateljem tako da nisu ni mogle podržavati jedna drugu u borbi niti ostvariti brojčanu i materijalnu prednost pred neprijateljem u ključnim trenutcima bitke;
5. Čak i nakon prvoga poraza, general Potiorek je napao na točno istim mjestima i zapovjedio točno iste pravce napada kao i prvi puta;
6. Napadne linije nisu slijedile bilo kakve željezničke linije za opskrbu, pa kad su austro-ugarske snage potiskivane u pozadinu, nisu mogle uzvratiti, ali ni obratno, nakon početnih uspjeha kapitalizirati dobitke iz razloga što nisu imale dovoljno materijala, hrane i municije;
7. Zanemarivanje obavještajnih izvještaja o pravom stanju, snazi i rasporedu neprijateljskih postrojbi,
8. Pogrešno planiranje napada koje nije uzelo u obzir odlazak 2. armije na rusko bojište.

Političke se posljedice ogledaju u smjeni odgovornih vojnih osoba i gubitku ugleda Monarhije. Nadvojvoda Karlo, prijestolonasljednik i budući car i kralj, pro-

⁷⁴ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 311-312.

veo je istragu u kojoj je general Potiorek smijenjen, general Frank je otpušten s dužnosti zapovjednika 5. armije, 6. vojska je raspuštena, a novi je vrhovni zapovjednik Balkanskih oružanih snaga postao nadvojvoda Eugen Austrijski.⁷⁵ Diplomatske posljedice su značile da Bugarska i Rumunjska neće ući u rat na strani Austro-Ugarske, a ekonomske da rat neće biti gotov do Božića, kako se smatralo, pa time da će biti dugotrajan, krvav i skup.

„For God and Emperor“: Inhabitants of Bjelovar and the Bjelovar-Križevci County in the 16th Varaždin Infantry Regiment on the Balkan Front in 1914

Summary

This paper presents a study of archival material regarding the participation of inhabitants of Bjelovar and the Bjelovar-Križevci County in the Varaždin 16th Infantry Regiment of the Imperial and Royal Austro-Hungarian Army on the Balkan front in 1914. Though the recruitment area of this regiment covered the town of Bjelovar and the Bjelovar-Križevci County, the name had been kept for traditional reasons, owing to the regiments' long history dating back to 1538, while the regiment itself was founded in 1703. The regiment was initially deployed within the 5th Austro-Hungarian army, it was the main strike force in the attack on Serbia in 1914, and remained within formation during the entire campaign. Further on, the paper analyzes the course of the main operations and the conduct of operations by the 16th Infantry Regiment in the battles of Cer, Kolubara and Ljig. The 5th army, as well as the entire Austro-Hungarian army forces, suffered enormous losses in the Balkans, while the 16th Regiment lost 122 officers and 4,133 men. The regiment's diary reveals the number of reinforcement the Regiment received during 1914; the records show that 32 officers and 2,841 soldiers joined the ranks. However, the military records kept at the Bjelovar State Archive for the year 1914 have revealed insurmountable losses to the town of Bjelovar and the county. Only 59 recruits were listed, out of which only 32 declared fit for service. Amid these numbers, 24 were eligible for regular army, and 8 for *Domobranstvo* (Austrian *Landwehr*, Hungarian *Honvéd*, second line territorial defence units). In conclusion, the complete losses of 4,762 men in their prime affected the town of Bjelovar and the county considerably. For 289 of them, the records hold information about their status in the combat forces on the Balkan front in 1914. This list is presented in the attachment below.

Keywords: 16th Infantry Regiment; Bjelovar; Bjelovar-Križevci County; Balkan front; 1914; Austro-Hungarian Army.

⁷⁵ Prit BUTTAR, *Collision of Empires*, London, 2014., str. 312.

Prilog 1. Popis ranjenih Bjelovarčana i stanovnika Bjelovarsko-križevačke županije na Balkanskom bojištu 1914. godine prema Popisu gubitaka ratnog ministarstva u Beču 1914. godine. (*Gubitci u Prvom svjetskom ratu*, Ministarstvo rata, Beč, 1914.)

Babec Mato	Furmek Ignatz	Kirin Vid
Badjun Gjuro	Grbaš Nikola	Kljak Josef
Ban Tomo	Grubačević Pero	Kontin Paul
Bardek Florijan	Galinec Andro	Kos Josip
Bašljan Luka	Galjar Florijam	Kostadinović Jovo
Bažulić Anton	Gaščić Alois	Kovač Franjo
Birus Ivan	Gjurgjić Georg	Kovačić Stefan
Blaga Ivan	Glavina Andro	Kramar Vid
Blažev Mato	Habek Franjo	Kušan Franjo
Bočkor Ivo	Habijanec Djuro	Kvaternjak Vid
Bogat Tomo	Habijanec Simon	Lalić Georg
Bojčeta Petar	Hagijan Josip	Lisičak Jakob
Borko Pavao	Hanžek Pavao	Lončarević Ludwig
Brumec Josip	Hegeduš Mato	Lončarić Martin
Buklić Adam	Hene Mato	Lovreković Tomo
Bušić Pavao	Hene Mato	Lovrić Vid
Car Tomo	Hirschl Dragutin	Malinović Mihalj
Carek Blaž	Hlabinec Georg	Marić Nikola
Čompa Rok	Horvat Andrija	Markešić Josip
Čižić Andro	Horvat Simo	Martinčić Lovro
Cuzek Imbro	Hrvoj Franjo	Marujec Marko
Demerac Josip	Hrženjak Anton	Matunci Luka
Desopetović Mato	Huzjak Josip	Mikinović Imbro
Deželić Gjuro	Huzjak Lavent	Miljanović Ljubo
Diktić Mato	Huzjak Valent	Mišir Mato
Dončević Ivan	Huzjak Vinko	Momčilović Vaso
Dončević Mato	Imbriocanin Mijo	Mučurlija Gjuro
Dončević Vinko	Ištok Mato	Mudrić Nikola
Drmečić Stjepan	Jagodić Mato	Mužić Tomo
Duga Mijo	Jambrošić Ilija	Nemčić Stjepan
Fabijance Josip	Jerković Imbro	Ostojić Ivo
Ferenčić Bolto	Jurčić Franz	Papić Luka
Filjar Mijo	Kapan Josip	Paterčević Franjo

Pavuša Janko	Romanić Stevo	Španiček Valent
Penarda Stefan	Rožmarić Gjuro	Štafotić Josip
Petrić-Dukarić Mijo	Sabolić Ignatz	Topolčić Stefan
Piškorec Mato	Sagrak Pavao	Turković Tomas
Plantić Franjo	Sokolović Jovo	Uzelac Nikola
Pomper Luka	Spanić Franz	Vinković Fabijan
Posavec Andro	Srpak Stefan	Vrbance Juraj
Posavec Zdravko	Suk Andro	Vrbanec Nikola
Potak Eduard	Sumar Ivan	Vugrinec Josip
Predavec Josef	Šaš Marko	Vuković Josip
Premužić Andro	Šestak Josef	Vuković Luka
Pristojec Valent	Šignjar Stefan	Zubar Imbro
Prstačić Mijo	Škarjan Grga	Žiovec Mato
Radojević Ivan	Šostak Malick	Živko Ivan
Rakoš Pavao	Šoštarić Ludwig	Živković Stefan

Prilog 2. Popis poginulih Bjelovarčana i stanovnika Bjelovarsko-križevačke županije na Balkanskom bojištu 1914. godine prema Popisu gubitaka ratnog ministarstva u Beču 1914. godine. (*Gubitci u Prvom svjetskom ratu*, Ministarstvo rata, Beč, 1914.)

Bengez Stevo	Kajić Josip	Pintarić Johann
Bosiljević Josip	Kljak Marko	Stubičan Blaž
Doranić Mato	Križak Adam	Šarkany Ivan
Drenovac Nikola	Kuhar Marko	Taritaš Simo
Gaži Andro	Lopatin Josip	Zgorelec Ignatz
Golubić Andro	Lovreković Anton	Žugović Luka
Huzak Karl	Pečarić Mijo	Žunić Nikola

Izvori, literatura

Objavljeni arhivski izvori

1. *Austria-Hungary Last War, 1914 – 1918. Svezak 1 (1914)*. Ur. Edmund Glaise-Horsteneau. Prijevod s njemačkog Stan Hanna. Beč: Publisher of Military Science Releases, 1930.
2. *Gubitci u Prvom svjetskom ratu, Sv. 1-5. (1914)*. Beč: Ministarstvo rata.
3. *Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16. Svezak 1. (2004.)*. Ur. Željko Pleskalt. Prijevod Danijela Marjanić. Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru.

Neobjavljeni arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

1. HR-HDA-1190 Fond 16. pješačka pukovnija Bjelovar
2. HR-HDA-1448 Zbirka Matičnih knjiga. M-466 16. pješadijska pukovnija. Matične knjige vojnih osoba umrlih 1866.–1918.

Državni arhiv u Bjelovaru

1. HR-DABJ-2 Fond Gradsko poglavarstvo Bjelovar 1874.–1918., serija Vojno-evidencijski imenici pučko-ustaških obveznika 1914.–1918.
2. HR-DABJ-296 Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa
3. HR-DABJ-430 Fond Fingerhut Rudolf

Državni arhiv u Zagrebu

1. HR-DAZG-4 Fond Gradsko poglavarstvo Zagreb. Vojni odsjek, 1866.–1918.

Literatura

1. Bassett, Richard (2016), *For God and Kaiser. The Imperial Austrian Army*. Yale: University Press; London: New Haven.
2. Buttar, Prit (2014), *Collision of Empires. The War on the Eastern Front in 1914*. London: Osprey Publishing.
3. Clausewitz, Carl von (2010), *O ratu*. Zagreb: Mladinska knjiga.
4. Jung, Peter (2003), *The Austro-Hungarian Forces in World War I, Sv. 1, 1914.–1916*. Oxford: Osprey Publishing.
5. Pojić, Milan (2000), Ustroj austro-ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.–1914. *Arhivski vjesnik*, 43(2000), str. 147-169.
6. Schindler, John R. (2015), *Fall of the Double Eagle. The Battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*. Nebraska: Potomac Books.
7. Sondhaus, Lawrence (2000), *Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse*. Boston: Brill Academic; Leiden: Köln.
8. Tominac, Nikola (2018), Hrvatske postrojbe u pohodu na Srbiju s naglaskom na djelovanje carske i kraljevske 79. pješačke pukovnije „Grof Josip Jelačić“. U: Vijoleta Herman Kaurić (ur.), *1914. – Prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 139-185.
9. WATSON, Alexander (2015), *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914.–1918*. London: Penguin Books.

Tiskovine

1. *Sloga* (Karlovac), 1914.

Filip Katanić

Postdiplomski studij povijesti – Hrvatski studiji

Borongajska cesta 83d, HR – 1000 Zagreb

katani.filip@gmail.com